

PSYCHOLOGY

Взаємозв'язок психологічних чинників професійної самоактуалізації студентів-психологів, що переживають кризу фахової готовності

М. О. Гутиря

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, м. Полтава, Україна
Corresponding author. E-mail: marvaspsy@gmail.com

Paper received 22.12.21; Accepted for publication 12.01.22.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2022-263X102-18>

Анотація. У статті висвітлено науково-теоретичний аналіз визначених автором психологічних чинників професійної самоактуалізації студентів-психологів, що переживають кризу фахової готовності: емоційно-вольового, когнітивного, рефлексивного, фізіологічно-соматичного, соціальної взаємодії. Визначено та охарактеризовано основні показники кожного чинника, завдяки чому представлено загальну картину взаємозв'язку між ними та роль кожного у становленні особистості студента-психолога як фахівця.

Ключові слова: професійна самоактуалізація, студенти-психологи, криза фахової готовності, емоційно-вольовий чинник, когнітивний чинник, рефлексивний чинник, фізіологічно-соматичний чинник, чинник соціальної взаємодії.

Вступ. Враховуючи посилену спрямованість української системи освіти в аспекті підвищення рівня особистісної та професійної компетентності фахівця, готового до інноваційної, творчої діяльності за різних обставин, перед науковою спільнотою постає важливе завдання з переосмислення концептуальних наукових положень щодо забезпечення умов і можливостей якісної професійної підготовки майбутніх психологів у вищій школі, які останніми роками посилено залучаються до вирішення широкого кола проблем соціально-побутового, економічного, національного, духовно-культурного, освітнього, екологічного характеру тощо. У коло наших наукових інтересів потрапляють психологічні чинники професійної самоактуалізації студентів-психологів, що переживають кризу фахової готовності, адже вона супроводжується емоційними переживаннями (фрустрованість, тривога) процесів завершення академічного навчання (узагальненою оцінкою своїх знань у ЗВО), самооцінкою своєї професійної компетентності (рівня готовності до самостійної діяльності), фокусуванням на виборі місця роботи, проблемами гармонійного поєднання професійного та особистого життя.

Короткий огляд публікацій за темою дав можливість з'ясувати різноманітність наукових поглядів на загальні чинники професійної самоактуалізації особистості, а також на психологічні чинники, які сприяють формуванню цього процесу у студентів психолого-педагогічного напрямку. Безпосередньо за тематикою нашого дослідження важливими є: наукові доробки Т. О. Афанасьєвої (2013) стосовно психологічних особливостей криз професійного становлення психолога; роботи А. І. Іващенко (2020) з розкриття професійної рефлексії в якості механізму саморозвитку майбутніх психологів; результати вивчення О. М. Кокуном (2017) чинників та психофізіологічного забезпечення професійного самоздійснення особистості; наукові праці В. В. Мосійчук (2014; 2019) та О. А. Столярчук (2010; 2020), присвячені вивченню детермінантів кризи професійного становлення, зокрема кризи фахової готовності студентів-випускників; публікації М. М. Кононової (2019; 2021),

Н. В. Старинської (2015), А. А. Фурмана (2009), в яких висвітлено різні аспекти формування професійних якостей майбутніх фахівців, особливостей та чинників професійної самоактуалізації майбутніх психологів; дослідження І. А. Шестопал стосовно психологічних особливостей професійної самореалізації жінок зрілого віку.

Таким чином, проведені теоретичні розвідки наукових публікацій останніх років, присвячених темі нашого дослідження, дають підстави говорити про складність структури професійної самоактуалізації, індивідуальність шляху її формування та розвитку, однак попри існуючі напрацювання констатуємо недостатність відомостей стосовно визначальної ролі тієї чи тієї сукупності впливу психологічних чинників, відсутність єдиного погляду на встановлення взаємозв'язку між ними. Відповідно, виникає необхідність систематизації наукових даних з представленням узагальненої картини.

Мета статті – визначення та обґрунтування взаємозв'язку психологічних чинників професійної самоактуалізації студентів-психологів, що переживають кризу фахової готовності.

Матеріали і методи. Матеріалами для розгляду означеної проблеми стали наукові публікації різних авторів. Досягнення мети уможливили такі методи, як: теоретичний аналіз, порівняння, узагальнення наукової інформації, класифікація та систематизація, абстрагування.

Результати та їх обговорення. Прийнято вважати, що чинник – це рушійна сила, причина будь-якого процесу і явища, це те істотне, що зумовлює рух вперед або гальмує його. У класичному підході чинники поділяються на зовнішні (об'єктивні) та внутрішні (суб'єктивні). Роль останніх у багатьох психологічних процесах часто вирішальна, адже суб'єктом будь-якої діяльності завжди є людина – індивідуальна, неповторна особистість.

Фахову готовність до професії психолога можна представити як інтеграцію системи якостей, мотивів і цінностей, знань і практичних умінь, досвіду особистості, що забезпечують усвідомлення соціальної від-

повідальності та ролі спеціаліста в суспільстві. Як бачимо, компонентом фахової готовності є особистісна готовність студента до діяльності, яку ми, спираючись на дослідження Н. А. Левшенюк, розуміємо як комплекс особистісних якостей, що формується та розвивається за рахунок самоактуалізації і рефлексії власної професійної діяльності [6]. Самоактуалізація полягає у прагненні майбутнього психолога до максимального розвитку і розкриття своїх здібностей і можливостей в самостійній психологічній діяльності, потребу в самовдосконаленні. Вона і є рушійним механізмом становлення особистісних та фахових якостей психолога, і, на нашу думку, чим вищий рівень професійної самоактуалізації, тим меншою є інтенсивність кризи фахової готовності [2]. Враховуючи по-

ширеність останньої серед випускників, так важливо встановити взаємозв'язок між ключовими чинниками, що детермінують процес професійної самоактуалізації студентів-психологів і зменшують, або нівелюють кризові переживання.

Шляхом покрокового включення та покрокового виключення можливих чинників професійної самоактуалізації майбутніх психологів в кінцевому результаті нам вдалося представити умовну теоретичну модель (рис. 1), яка включає п'ять можливих психологічних чинників – емоційно-вольовий, когнітивний, рефлексивний, фізіологічно-соматичний, соціальної взаємодії.

Рис. 1. Схема взаємозв'язку психологічних чинників професійної самоактуалізації студентів-психологів, що переживають кризу фахової готовності

Спробуємо обґрунтувати взаємозв'язок між усіма психологічними чинниками.

Як видно з рис. 1, першу позицію надано емоційно-вольовому чиннику, до складу якого входять мотиваційний, особистісно-емоційний та особистісно-вольовий компоненти, які й відображають спроможність особистості визначати напрямок своєї життєвої активності та формують її емоційний інтелект.

Беззаперечним є факт, що будь-яка діяльність людини зумовлена і підтримується певними мотивами: матеріальними, духовними, культурними, близькими чи віддаленими, чітко усвідомленими або неусвідомленими [7]. Основним показником мотиваційного компоненту студентів-психологів ми розуміємо рівень їхньої професійної мотивації, починаючи з вибору фаху, продовжуючи вибором місця роботи і безпосередньої реалізації психологічної діяльності: прагнення отримати престижну професію, потреба в отриманні психологічних знань і навичок, усвідомлення значимості професії психолога та бажання самовдосконалення, примус з боку інших осіб тощо. Професійні мотиви студентів-психологів в період фахової кризи яскраво підкріплюються особистісно-емоційними переживаннями, такими як: відчуття незахищеності, тривожності за майбутнє (закінчення ЗВО, пошук місця роботи), відчуття неповноцінності (сумніви у рівні власної професійної підготовки), фрустрації депресивності тощо. Рівень становлення професійної самоактуалізації в цей період та й саме подолання кризи фахової готовності залежить від особистісно-вольового стану випускника, характеристиками якого, вважаємо, є: рівень емоційної стійкості / нестабільності, експресивності / практичності, рівень навичок самоконтролю / імпульсивності, рівень авто-

номності та рівень відповідальності.

Без зазначених емоційно-вольових характеристик неможливо говорити про академічну успішність, пізнавальний та творчий розвиток студента-психолога, що стають компонентами другого – когнітивного чинника. На наш погляд, саме мотивація до постійного розвитку стимулює процес науково-теоретичного пізнання різних аспектів психологічної науки, свідоме бажання випускника розширювати межі вже відомого в психологічній науці за рахунок власних творчих пошуків, а будь-які успіхи в навчанні потребують діяльності з префіксом «само-». До всього, студент, як доросла людина, повинен мати широкий вибір навчальних можливостей та діяльності, а також вміти брати на себе відповідальність за планування, впровадження і оцінювання власного навчання [5].

Чітка професійна мотивація, сформованість емоційного інтелекту впливають на рефлексивну здатність особистості, яка стає третім важливим чинником професійної самоактуалізації студентів-психологів [3], що переживають кризу фахової готовності, адже, як наголошує Т. С. Яценко, самопізнання і самокорекція є необхідними передумовами у підготовці особистості до професійної взаємодії [11]. Зв'язок цих двох чинників прослідковується в тому, що осмисленість змісту психологічних процесів і явищ, наявність практичного досвіду, успішність / неуспішність академічного навчання, свідоме співвідношення здібностей і можливостей свого «Я» з вимогами професії, розуміння приналежності до певної соціальної групи і саморозуміння свого місця в професійному середовищі формують професійну самооцінку студента-психолога. Завдяки ній, погоджуємося з твердженням О. А. Столярчук, випускник «проектуює усвідомлювані

ним професійні якості на внутрішній еталон ідеального фахівця, співставляє свої професійні характеристики з ціннісними шкалами, визначаючи вже власну цінність як спеціаліста з позиції професійної придатності та майстерності», проявляючи аутосимпатії (позитивні, негативні) щодо свого професіоналізму [8, с. 30]. Звертаючись до поглядів М. М. Конової, розуміємо, що необхідними складовими самоактуалізації студента-психолога слід вважати високий рівень самопізнання, яке складається із самоспостереження відповідного рівня та адекватної самооцінки. Імпонує думка вченої, що коли «людина намагається вдивлятися в себе, аналізувати складові своєї особистості, перед нею безумовно відкриваються нові обрії і в стосунках зі значущими іншими людьми, і у професійній діяльності, і у майбутній самореалізації» [5, с. 40].

Акцент серед компонентів рефлексивного чинника хочемо зробити також на важливості ціннісних орієнтирів студента-психолога, спектр яких різноманітний: це і задоволення матеріальних потреб, і збереження власної індивідуальності, бажання професійного визнання та авторитету, або ж спрямованість на подружнє життя, це і потреба в саморозвитку, пізнанні та креативності, отримання духовного задоволення від діяльності, самодистанціювання чи, навпаки, розширення соціальних контактів, самотрансценденція як вища форма служіння іншим людям через відмову від особистісних потреб [9; 10].

На думку О. А. Столярчук, стійка самооцінка фахівця означає спроможність правильно оцінювати свої професійні можливості, а й виявляти адекватні емоційні реакції на професійні невдачі і досягнення, майстерно регулювати свою поведінку та діяльність [8] – це підтверджує взаємозв'язок рефлексивного та емоційно-вольового компонентів нашої моделі.

Орієнтуючись на схему, бачимо виокремлений фізіологічно-соматичний чинник професійної самоактуалізації. Його врахування цілком психологічно обгрунтоване, адже і вік, і стать людини по-різному впливають на особистісний і професійний розвиток. Класично, чоловіки частіше схильні самореалізовуватися в обраному фахові, шукати способи фінансового забезпечення сім'ї, а жінкам все ще властиво після закінчення навчання фокусуватися на створенні сімейного затишку й збереженні родинних цінностей. Звісно, поступове входження в українську культуру цінностей інших країн наразі кардинально змінює стереотипні погляди на місце чоловіка і жінки стосовно кар'єрного розвитку, зрівнюючи їхні можливості та надаючи рівні права в самореалізації, саморозвитку, самоактуалізації. Однак у вищій школі (на прикладі спостережень у ПНПУ ім. В. Г. Короленка) найчастіше спеціальність «Психолог» обирають студентки-жінки, ніж студенти-чоловіки. Це не означає, що останні не будуть продовжувати професійну діяльність в обраній (психологічній) галузі, навпаки, їхня мотивація може бути більш визначеною і чіткішою, але у відсотковому відношенні націлених на самоактуалізацію психологів-жінок може виявитися значно більше.

У цьому ж руслі говоримо й про вік: з одного боку, юні студенти (18-25 років) досить амбіційні, енергій-

ні, мотивовані конкурентоспроможними відносинами на ринку праці, а тому чітко повинні б спрямовувати свої особистісні психологічні ресурси на знаходження місця в сфері професійних відносин. Але дилема в тому, що реально багато студентів-психологів деструктивно переживають кризу фахової готовності, на низькому рівні оцінюють свою фахову компетентність, тому змінюють вектор на реалізацію в позапрофесійній діяльності (хобі, побут, зміна професії), або ж плывуть «за течією» і не вбачають потреби в подальшому самовдосконаленні [1; 4]. Мотивація старших осіб, які приходять в психологічну науку часто з наявним освітнім багажем іншого напрямку, може стосуватися як конкретного бажання і поклику душі допомагати людям, що пов'язано з життєвим досвідом, так і зумовлюватися потребою в психологічній освіті у зв'язку із займанням певної посади суміжного напрямку діяльності (соціальні педагоги, спеціальні педагоги, юристи, менеджери, керівники освітніх закладів тощо), де психологічна освіта є плюсом.

Незалежно від статі і віку, визначати процес професійної самоактуалізації може рівень енергетичних затрат студента-психолога на навчання та професійну діяльність, можливість адаптації до стресових ситуацій або ж дистрес, які викликають різноманітні психосоматичні симптоми. Погіршення фізіологічного стану здоров'я, самонавіювання, тривога і стресові переживання (навчального, особистого характеру) однозначно впливає на пізнавальну та соціальну активність студента, знижує його академічну успішність, знижує рівень самоконтролю та якість самоорганізації своєї діяльності.

Зазначене вище дає підстави припустити наявність взаємозв'язку фізіологічно-соматичного чинника з іншими, вказаними на рис. 1.

Ключовим чинником самоактуалізації студентів-психологів, як майбутніх фахівців сфери «людина – людина», ми вказуємо здатність особистості до соціальної взаємодії, що передбачає легкість та гнучкість у налагодженні спілкування з людьми, здібність до встановлення тривалих і близьких контактів, відсутність стереотипних поглядів на особистість і повага до кожного співрозмовника, здатність до саморозкриття, встановлення взаємовигідних міжособистісних контактів. Подібні соціально-психологічні вміння і якості полегшують процес залучення студента-психолога (випускника закладу вищої освіти) до відповідної професійної групи, сприяють утвердженню його професійного «Я» серед колег і клієнтів, допомагають розширювати сфери свого впливу і збагачувати багаж знань, професійну компетентність, знижують ризик невдалої і тривалої професійної адаптації, пов'язаних із цим стресових переживань і емоційного вигорання в майбутньому. Відмітимо, що здатність до соціальної взаємодії позитивно позначатиметься на особистісно-професійному житті психолога лише в тому разі, якщо він здатний до самовиховання і самоаналізу, прагне до самовдосконалення, що вкотре повертає нас до оцінки важливості рефлексивного чинника професійної самоактуалізації студентів.

Висновки. Таким чином, виділення та аналіз можливих чинників професійної самоактуалізації студентів-психологів, що переживають кризу фахової готов-

ності, дозволив нам зрозуміти їхню компонентну структуру та встановити взаємозв'язок, що підтвердило системність та інтегрованість самого процесу самоактуалізації особистості. Вирішення обраної проблематики не вичерпується запропонованими напрацюваннями, а тому перспективу вбачаємо в

емпіричному дослідженні визначених наразі психологічних чинників і встановленням ролі кожного з них стосовно професійної самоактуалізації студентів-психологів, що переживають кризу фахової готовності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьєва Т. О. Психологічні особливості криз професійного становлення психолога. Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського. Сер.: Психологічні науки. Миколаїв., 2013. Т. 2. Вип. 10. С. 29-32.
2. Гутиря М. О., Кононова М. М. Особливості професійної самоактуалізації студентів-психологів, які переживають кризу фахової готовності. *Психологія і особистість*. 2021. № 2 (20). С. 82-92.
3. Іващенко А. І. Професійна рефлексія як механізм саморозвитку майбутніх психологів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 – «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2020. 248 с.
4. Кокун О. М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця : Монографія. Київ : ДП «Інформ.-аналіт. агенство», 2012. 200 с.
5. Кононова М. М. Теоретичні аспекти формування професійних якостей майбутніх дефектологів. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, VII (77), Issue:188. 2019. С. 38-42.
6. Левшениук Н. А. Складові особистісної готовності викладача післядипломної педагогічної освіти до діяльності в умовах змін. III Всеукр. наук.-практ. конф. Психолого-

- педагогічний супровід професійної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців в умовах трансформації освіти*. Київ, Україна, 2018, с. 54–58.
7. Максименко С. Д. Загальна психологія. Видання 3-є, перероблене та доповнене. Навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 272 с.
8. Столярчук О. А. Професійна самооцінка як чинник і ознака професіоналізму викладача ВНЗ. Інноваційний потенціал світової науки – XXI сторіччя : матеріали XXVI Міжнарод. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 7-11 квітня 2014 р.). Запоріжжя : Видавництво ПГА, 2014. Т.1. С. 29-31.
9. Фурман А. А. Ціннісно-орієнтаційні чинники особистісного розвитку студентів-психологів. *Психологія і суспільство*. 2009. № 3. С. 148-158.
10. Шевченко В. В., Джоган Д. М. Мотивація професійної діяльності майбутнього психолога. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки*. 2017. № 1. С. 203-206. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdups_2017_1_37
11. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції. *Активне соціально-психологічне навчання: Навчальний посібник*. Київ : Вища школа, 2004. 679 с.

REFERENCES

1. Afanasyev T. A. *Psychological features of professional development psychologist crisis*. Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu im. V. O. Sukhomlynskoho. Ser.: Psykholohichni nauky. Mykolaiv, 2013. T. 2. Vol. 10. P. 29-32.
2. Hutyrya M. O., Kononova M. M. *The peculiarities of professional self-actualization of students-psychologists who experiencing the crisis of professional readiness*. Psykholohiia i osobystist. 2021. № 2 (20). P. 82-92.
3. Ivashchenko A. I. *Professional reflection as future psychologists' self-development mechanism: dys. ... Cand. psychol. sciences degree*. 19.00.07 – «Pedagogical and age psychology». Kyiv, 2020. P. 248.
4. Kokun O. M. *Psychology of professional development of a modern specialist: Monograph*. Kyiv : DP «Inform.-analit. ahenstvo». 2012. 200 p.
5. Kononova M. M. *Theoretical aspects of forming professional attributes of the future speech pathologist*. Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, 2019, VII (77), Issue:188. 2019. P. 38-42.
6. Levsheniuk N. A. *Psychological factors of personal preparedness of the teacher of the post-diplomatic pedagogical education to the professional activity under conditions of changes*. III Vseukr. nauk.-prakt. conf. Psykholoho-pedahohichnyi suprovid profesiinoi pidhotovky ta pidvyshchennia kvalifikatsii fakhivtsiv v umovakh transformatsii osvity. 2018. Kyiv, Ukraina, p. 54-58.
7. Maksymenko S. D. *General psychology. Edition 3-s, revised and supplemented. Tutorial*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 2008. 272 p.
8. Stoliarchuk O. A. *Professional self-esteem as a factor and a sign of professionalism of a university teacher*. Innovatsiyni potentsial svitovoi nauky – KhKhI storichchia : materialy KhKhVI Mizhнарод. nauk.-prakt. conf. (Zaporizhzhia, 7-11 kvitnia 2014 r.). Zaporizhzhia : Vydavnytstvo PHA. 2014. T. 1. P. 29-31.
9. Furman A. A. *Value-oriented factors of personal development of students-psychologists*. Psykholohiia i suspilstvo. 2009. № 3. P. 148-158.
10. Shevchenko V. V., Dzxogan D. M. *Motivation of professional future psychologists*. Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Psykholohichni nauky. 2017. № 1. P. 203-206. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdups_2017_1_37
11. Yatsenko T. S. *Theory and practice of group psychocorrection*. Aktivne sotsialno-psykholohichne navchannia: Navchalnyi posibnyk. Kyiv : Vyshcha shkola, 2004. 679 p.

Relationship between psychological factors of professional self-actualization of psychology students experiencing a crisis of professional readiness

M. Gutyrja

Abstract. The article highlights the scientific and theoretical analysis of the psychological factors identified by the author of professional self-actualization of psychology students experiencing a crisis of professional readiness: emotional and volitional, cognitive, reflexive, physiological and somatic, social interaction. The main indicators of each factor are determined and characterized, thanks to which the general picture of the relationship between them and the role of each in the formation of the personality of a student-psychologist as a specialist is presented.

Keywords: professional self-actualization, students-psychologists, crisis of professional readiness, emotional-volitional factor, cognitive factor, reflexive factor, physiological-somatic factor, factor of social interaction.